

نشریه ادبیات پایداری
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال هشتم، شماره پانزدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵
تحلیل آماری-رویکردی پژوهش‌های حوزه ادبیات پایداری
از آغاز تا پایان سال ۱۳۹۰^۱
(علمی-پژوهشی)

نعیمه اقانوری^۲، غلامحسین غلامحسین‌زاده^۳

چکیده

ادبیات پایداری یا ادب مقاومت، گونه‌ای از ادبیات سیاسی اجتماعی است که همراه با شرح و توصیف مقاومت‌های مردمی در برابر استبداد و تهاجم، به مثابه عنصری کارآمد به بیدارگری، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی کلامی می‌پردازد. ضرورت بررسی و تحلیل ابعاد گوناگون این نوع ادبیات سبب گسترش پژوهش‌های این حوزه، از اوان شکل‌گیری انقلاب اسلامی به بعد گردید، تا جایی که سیر رو به رشد و صعودی این گروه از پژوهش‌ها به ایجاد گرایش تحصیلی جدیدی در رشته زبان و ادبیات فارسی با عنوان «ادبیات پایداری» منجر شد. در این مقاله با بررسی سیر پژوهش‌های حوزه ادب پایداری و شناسایی شباهت‌های پژوهشی و سنجش میزان تطبیق تحقیقات و مطالعات انجام شده با نیازهای دانشگاهی، کوشش شده به این سؤالات پاسخ داده شود که:

چه رویکردهایی در پژوهش‌های حوزه ادب پایداری وجود دارد؟ این رویکردها تا چه اندازه پاسخگوی نیاز پژوهشی جامعه علمی بوده‌اند؟ و نهایتاً نیازها، ضعف‌ها و کاستی‌های پژوهشی این حوزه کدامند؟

واژه‌های کلیدی

ادبیات پایداری، تحقیقات، رویکرد، نقد، نیازها.

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه نویسنده با عنوان «نقد و تحلیل پژوهش‌های چایی ادبیات پایداری در ایران تا پایان سال ۱۳۹۰» (آقانوری، تربیت مدرس، ۱۳۹۳) است.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول) naima1750@yahoo.com

۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۴/۱/۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۳/۲۰

۱- مقدمه

یکی از شاخه‌های اصلی و مورد بحث ادبیات فارسی، ادبیات پایداری یا مقاومت است؛ در میان پژوهش‌های گوناگون انجام شده در این حوزه، تعاریفی گوناگون از ادب پایداری ارائه گردیده است. از منظر این پژوهش با توجه به تعاریف ارائه شده در این حوزه، ادبیات پایداری، ادبیاتی سیاسی - اجتماعی است که در عین تشریح و توصیف ایستادگی‌ها و مقاومت‌ها در برابر زورگویی و تهاجم، به بیدارگری، عدالت‌خواهی می‌پردازد؛ با توجه به این دیدگاه، ادبیات پایداری در معنای عام، ادبیاتی است با زیر بنای اجتماعی و متأثر از مسائل خاص و چالش‌برانگیز سیاسی و تأثیرگذار و جهت‌دهنده که در ایران، خصوصاً از حوالی سال ۱۳۵۷ به بعد، یعنی از زمان شکل‌گیری انقلاب اسلامی، به عنوان عنصری پویا و کارآمد در حوزه ادبیات مورد توجه اهالی علم واقع گردید و به دلیل دارا بودن ابعاد گوناگون محتوایی، محققان و پژوهشگران رشته‌های مختلفی چون ادبیات، زبان‌شناسی، علوم اجتماعی و علوم سیاسی را به حیطه بحث و بررسی درباره آن کشاند و سبب تولید آثار علمی گوناگون، در قالب‌های کتاب، پایان‌نامه و مقاله شد.

در پژوهش‌های مذکور از ادب پایداری با عناوین متعددی مثل ادبیات مقاومت، ادبیات انقلاب، ادبیات انقلابی، ادبیات جنگ، ادبیات دفاع مقدس، ادبیات متعهد، ادبیات اعتراض، ادبیات انتقادی، ادب دادخواهی، ادبیات عصیانگر، ادبیات بیدارگری، ادبیات قدرت‌ستیز و ادبیات ارزشی یاد شده است که در مجموع به بیش از ۳۰ اصطلاح یا کلید واژه می‌توان اشاره کرد.

۱-۱- بیان مسئله

در این مقاله کوشیده شده است از طریق بررسی رویکردی آماری پژوهش‌های حوزه ادب پایداری به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- ۱- وضعیت آماری تحقیقات در حوزه ادبیات پایداری در ایران چگونه است؟
- ۲- سهم نسبی موضوعات مختلف در پژوهش‌های ادبیات پایداری فارسی چگونه است؟
- ۳- در مجموع چه کمبودهایی در این زمینه وجود دارد؟

۲-۱- پیشینه تحقیق

بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه ادبیات پایداری نشان می‌دهد که تاکنون تحقیق جامعی در باب دسته‌بندی و نقد و تحلیل پژوهش‌های حوزه ادب پایداری صورت نگرفته است و نزدیک‌ترین پژوهش‌ها به این مبحث، کتابشناسی‌ها هستند که نه به معرفی و تحلیل تحقیقات ادب پایداری که عمدتاً به معرفی (و گاهی نقد مختصر) آثار ادبی در این حوزه پرداخته‌اند؛ کتاب‌هایی مثل «کتابشناسی هنر و ادبیات انقلاب و جنگ» (راد، ۱۳۶۱) «کتابشناسی داستان‌های انقلاب» (فراست، ۱۳۸۴) و «کتابشناسی داستان کوتاه و رمان جنگ از سه منظر (از یوسف راد تا فیروزه برومند)» (حداد ساوجی، ۱۳۸۵) از این دسته آثار هستند؛ همچنین مقاله «ملاحظات در مورد نقد شعر دفاع مقدس» (شکارسری، ۱۳۸۷) ذیل حوزه نقد ادب پایداری قرار دارد، لیکن پژوهش مذکور (مقاله ملاحظاتی در مورد نقد شعر دفاع مقدس) با بررسی مختصر و نگاهی کلی و آسیب‌شناسانه، سعی در پاسخگویی به این سؤال داشته است که «آیا منتقدان شعر معاصر با گذشت حدود سه دهه از عمر شعر دفاع مقدس، آن را به طور جدی مورد نقد قرار داده‌اند؟...» (شکارسری، ۱۳۸۷: ۱۱۸) لذا مقاله پیش‌رو که با هدف شناسایی ضعف‌ها و قوت‌های حوزه ادب پایداری و تبیین ظرفیت‌های آن از طریق بررسی آماری رویکردی منابع می‌باشد، از پژوهش‌های ارائه شده در حوزه ادب پایداری و مقاومت متمایز است.

۳-۱- ضرورت، اهمیت و روش تحقیق

ضرورت و اهمیت این پژوهش در شناسایی ضعف‌ها و قوت‌های پژوهش‌های حوزه ادب پایداری و تبیین ظرفیت‌ها، به منظور بهبود فرایند علمی این حوزه است؛ بدین منظور، تحقیقاتی که به طور مستقل به مبحث ادب پایداری پرداخته‌اند، یا در عنوان یا متن آنها به حوزه‌هایی چون ادبیات انقلاب، ادبیات جنگ، ادبیات دفاع مقدس و ادب اعتراض پرداخته شده، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

روش تحقیق، توصیفی تحلیلی بر مبنای آمار به دست آمده از پژوهش‌های حوزه ادب پایداری می‌باشد.

۲- بحث

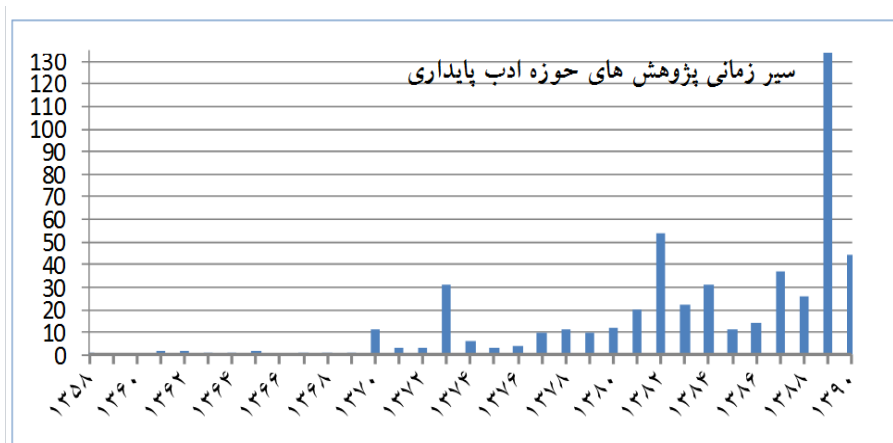
چنانکه اشاره شد، پژوهش در حوزه ادب پایداری به طور ویژه از سال‌های پس از انقلاب مورد توجه واقع شده است؛ به طوری که اگر از سخنرانی نعمت میرزازاده (م.آزم) در دانشکده فنی دانشگاه تهران (۱۳۴۹) با عنوان «پایگاه شعر (شعر مقاومت، شعر تسلیم)» بگذریم (جوهری گیلانی، ۱۳۷۸. ج ۴: ۱۲۸) می‌توان به عنوان اولین پژوهش‌های چاپی مستقل در این حوزه از مقاله «ادبیات انقلابی» (اشرف‌زاده، ۱۳۶۱) کتاب «کتاب‌شناسی هنر و ادبیات انقلاب و جنگ» (راد، ۱۳۶۱) و پایان‌نامه «شعر جنگ (بررسی موضوعی)» (اکبری، ۱۳۶۵) یاد کرد؛ همچنین اولین سمینار پیرامون ادب پایداری در سال ۱۳۷۰ با عنوان «سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی» در دانشگاه تربیت مدرس برگزار گردید که ۴۶ مقاله پذیرفته شده در آن در مجموعه مقاله‌ای با همین عنوان به چاپ رسید؛ گفتنی است «کنگره ادبیات پایداری کرمان» که از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۳۹۰ در چهار دوره متوالی برگزار گردیده است، از تخصصی‌ترین و شاخص‌ترین گردهمایی‌ها در جهت بررسی و شناسایی ابعاد ادبیات پایداری است و «نشریه ادبیات پایداری» کرمان، اولین نشریه تخصصی حوزه ادب پایداری می‌باشد که ۴ مجموعه مقاله منتشر شده از ادوار چهارگانه کنگره ادبیات پایداری، با عنوان «نامه پایداری»، بعلاوه ۵ شماره نشریه ادبیات پایداری (طی سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰) نقش مهمی در گسترش و تعمیق پژوهش‌های این حوزه ادبی داشته‌اند.

در باب آمار کلی پژوهش‌های حوزه ادب پایداری می‌توان گفت از سال ۱۳۶۱ تا سال ۱۳۹۰، خارج از پژوهش‌هایی که به بررسی مصداقی آثار پایداری یا شاعران و نویسندگان این حوزه پرداخته‌اند، ۵۰۰ مقاله، ۱۵۰ پایان‌نامه و ۸۰ کتاب در حوزه ادب پایداری ارائه شده است که بیشترین آنها، در حوزه نقد و تحلیل و کمترین آنها در حوزه منبع‌شناسی (توصیفی) است که در ادامه به اثبات این ادعا خواهیم پرداخت. گفتنی است در پژوهش حاضر، در جهت کشف ماهیت پژوهش‌های مذکور به منظور طبقه‌بندی و تحلیل آماری، عنوان و چکیده پایان‌نامه‌ها (و محتوای مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌ها) و کلیت موضوعی

محتوایی مقالات و کتاب‌ها ملاک قرار گرفته‌اند؛ همچنین در این مقال، شعر جنگ، به‌طور کلی، مصداقی از ادب پایداری قلمداد شده‌است. برای بررسی بهتر این پژوهش‌ها، به‌طور کلی می‌توان آنها را با تمام تفاوت‌های محتوایی و موضوعی به سه دسته اصلی تقسیم کرد: پژوهش‌هایی که به موضوع «شعر پایداری» پرداخته‌اند؛ پژوهش‌هایی که در باب «داستان پایداری» نوشته شده‌اند و پژوهش‌هایی که «ادبیات پایداری» را بررسی کرده‌اند؛ منظور از پژوهش‌های ادبیات پایداری، پژوهش‌هایی هستند که مسئله‌ای از مسائل حوزه ادب پایداری را با نگاهی کلی بررسی کرده‌اند و با دیدی جامع و در حوزه‌ای وسیع (شعر، داستان و ...) به موضوع مورد بحث خود نگرسته‌اند.

۲-۱- آمار نسبی پژوهش‌های ارائه شده در حوزه ادب پایداری

اصطلاحات مربوط به حوزه پایداری، مثل ادبیات انقلابی، ادبیات پایداری، ادبیات مقاومت که در ایران به محض فراهم شدن شرایط فکری سیاسی و وقوع انقلاب اسلامی به ادب فارسی راه یافت و مورد توجه پژوهشگران ایرانی واقع گردید، به دلیل جذابیت آن برای پژوهشگران و دارا بودن ابعاد مختلف، نظر محققان حوزه‌های گوناگون را نیز به خود جلب کرد و سبب ارائه پژوهش‌های فراوان در حوزه ادب پایداری گردید؛ لیکن با بررسی پژوهش‌های ارائه شده می‌توان دریافت که اگر چه سیر زمانی این پژوهش‌ها سیری رو به رشد بوده‌است، به دلایل گوناگون از جمله برگزاری همایش‌ها و کنگره‌های بررسی ادب پایداری، این سیر زمانی از حیث تعداد پژوهش‌های ارائه شده، با فراز و نشیب‌هایی همراه است؛ نمودار زیر نشان‌دهنده این سیر زمانی پژوهشی است:

با نگاهی به نمودار بالا و آمارهای موجود، درمی یابیم میزان این پژوهش ها در طول سالیان همچنان صعودی است؛ به طوری که با در نظر گرفتن آمار ذکر شده در قسمت قبل، ۵۰۰ مقاله، ۱۵۰ پایان نامه و ۸۰ کتاب از سال ۱۳۶۱ (اولین پژوهش مستقل این حوزه) تا سال ۱۳۸۰ که حدود ۱۹ سال را شامل می شود، حدود ۲۴/۱۳ درصد (۱۷۷ پژوهش) و از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰، حدود ۷۵/۸۷ درصد (۵۵۳ پژوهش) از کل آثار تحقیقی این حوزه ارائه شده اند؛ به بیان دیگر، فقط در دهه ۸۰ تا ۹۰ حدود ۵۱/۷۴ درصد افزایش داشته است. این رشد تا حد زیادی نیز مدیون کنگره هایی است که از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ برگزار گردیده و توجه مخاطبان را به این بخش از ادبیات جلب کرده است؛ چنانکه سال ۱۳۷۰ با برپایی اولین سمینار «بررسی ادب انقلاب اسلامی» (اولین همایش علمی حوزه ادب پایداری) میزان پژوهش های این حوزه، نسبت به سال قبل از خود، حدود ۱۰ برابر افزایش یافت. سال ۱۳۷۳ برگزاری سمینار «بررسی رمان جنگ در ایران و جهان» در افزایش کم-سابقه پژوهش های حوزه ادب پایداری (افزایش تعداد پژوهش ها از ۰/۵۸ درصد سال ۱۳۷۲ به ۶/۰۹ درصد سال ۱۳۷۳، نسبت به مجموع آثار حوزه ادب پایداری تا سال ۱۳۹۰) مؤثر واقع گردید؛ همچنین با در نظر گرفتن مجموع آثار حوزه ادب پایداری از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰ که پیش از این به تعداد آنها اشاره شد، افزایش آثار این حوزه ادبی در سال ۱۳۸۴ از ۴/۳ درصد سال ۱۳۸۳ به ۶/۹ درصد، افزایش از ۲/۷ درصد سال ۱۳۸۶ به ۷/۲ درصد

سال ۱۳۸۷ و افزایش از ۵/۱ درصد سال ۱۳۸۸ به ۲۶/۳۲ درصد سال ۱۳۸۹ تا حد بسیار زیادی مدیون سه کنگره ادبیات پایداری کرمان در سال‌های ۱۳۸۴، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹ است. این روند، سیر عادی و البته صعودی خود را ادامه می‌دهد با گسترش فعالیت‌های علمی تخصصی دیگری چون ایجاد نشریه علمی پژوهشی «ادبیات پایداری» بر میزان آثار این حوزه افزوده می‌شود و از این حیث می‌توان به نقش بزرگ چنین فعالیت‌هایی در افزایش توجهات به حوزه ادب پایداری اذعان کرد.

در این قسمت، به دلیل تنوع موضوعی آثار ارائه شده در حوزه ادب پایداری برای بررسی جامع‌تر و دقیق‌تر، پژوهش‌های ارائه شده را با توجه به عنوان آنها به هشت رویکرد متفاوت و گسترده تقسیم کرده‌ایم و به نقد و تحلیل آنها می‌پردازیم؛ گفتنی است برای رویکردبندی این پژوهش‌ها ابتدا به دسته‌بندی منابع بر اساس شباهت‌های موضوعی پرداخته‌ایم. در بررسی اولیه، شباهت‌های جزئی چون توجه به موضوع از دید جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی، زیبایی‌شناسی، تاریخی و امثال این موارد مورد توجه قرار گرفته، ۴۹ دسته موضوعی در پایان‌نامه‌ها، ۵۷ دسته در مقالات و ۲۰ دسته موضوعی در کتاب‌ها شناسایی شد. این دسته‌های موضوعی شناسایی شده در قالب گروه‌های بزرگتر قرار گرفتند؛ دسته‌بندی بر اساس شباهت‌های موضوعی تا رسیدن به گروه‌های بزرگ متمایز از یکدیگر (تمایز موضوعی) پیش‌رفته، این دسته‌های موضوعی در بررسی نهایی در ۱۹ گروه در قالب ۸ رویکرد اصلی جمع شدند؛ عنوان هر رویکرد یا نگاه با در نظر گرفتن نقطه اشتراک (شباهت اصلی) آثار همان گروه انتخاب شده است؛ به گونه‌ای که از عنوان هر دسته می‌توان به ماهیت و موضوع اصلی پژوهش‌های ذیل آن پی برد. گفتنی است این نوع دسته‌بندی، از لحاظ روش (دسته‌بندی بر اساس شباهت‌ها و طبقه‌بندی تا رسیدن از گروه‌های جزئی به گروه بزرگ اصلی) با روش خوشه‌بندی تکراری (Iterative clustering) (روش آماری برای گروه‌بندی داده‌ها و مشاهدات بر اساس شباهت‌ها و درجه نزدیکی داده‌ها) در تحقیقات رایانه‌ای شباهت دارد (برای اطلاعات بیشتر ر.ک صنیعی‌آبادی محمودی و ظاهرپرور، ۱۳۹۱: ۱۲۸). رویکردهای اصلی شناسایی شده عبارتند از رویکرد ماهیت‌نگر،

کیفیت‌نگر، تطبیقی، دینی، آسیب‌شناسانه، منبع‌شناسانه، نظریه‌محور، سیاسی اجتماعی. جدول زیر، درصد تقریبی پژوهش‌های ۱۹ گروه نهایی مورد اشاره را نشان می‌دهد:

عنوان	درصد	عنوان	درصد	عنوان	درصد	عنوان	درصد
درون ادبیاتی	۱۲/۲۱	ساختاری	۱/۹	تعاملی	۱۴/۱۲	تطبیقی	۶/۳۷
برون ادبیاتی	۲/۸۶	محتوایی	۱۲/۵۹	هویتی	۱/۵۲	منبع‌شناسانه	۱/۵۲
حماسی	۲/۴۸	تطوری	۷/۰۶	شاخص محور	۱/۷۱	نظریه محور	۲/۶
عرفانی	۲/۰۹	زن محور	۳/۴۳	آسیب‌شناسانه	۳/۸۱	جامع	۱۰/۶۸
بلاغی	۴/۱۹	کودک محور	۲/۴۸	دینی	۶/۳۸		

درباره جدول فوق، لازم است ذکر شود که بعضی پژوهش‌ها با توجه به موضوع انتخابی خود، دارای چند رویکرد متفاوت هستند؛ برای مثال، پایان‌نامه «جلوه‌های حماسی و عرفانی عاشورا در شعر دفاع مقدس (سال‌های ۵۹ تا ۶۷)» (۱۳۸۹) همزمان ذیل سه نگاه «حماسی»، «عرفانی» و «دینی» قرار می‌گیرد؛ از این حیث، مجموع پژوهش‌های قرار گرفته در ذیل رویکردها، عددی متفاوت (بالاتر) از مجموع پژوهش‌های مستقل حوزه پایداری است؛ در این قسمت به شرح رویکردها و گروه‌های فوق خواهیم پرداخت:

۲-۲- رویکردها در پژوهش‌های ادبیات پایداری

۲-۲-۱- رویکرد ماهیت‌نگر: این رویکرد که بیش از هر چیز در پی کشف ماهیت ادبیات پایداری است و از گسترده‌ترین دسته‌های موضوعی این نوع ادبی به حساب می‌آید، به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود:

۲-۲-۱-۱- نگاه درون‌ادبیاتی: این بخش از پژوهش‌ها، پژوهش‌هایی هستند که سعی در کشف چیستی ادب پایداری با نگاهی از درون متن و به تعبیر دیگر نگاهی ادبیاتی هستند. در این نگاه گاه ادبیات دوره‌ای به‌طور کلی ادب پایداری فرض می‌شود و محقق به

بررسی جامع آثار ادبی آن دوره به‌عنوان ادب پایداری می‌پردازد؛ برای مثال، بعضی پژوهشگران، ادب مشروطه را به‌طور کلی، ادب پایداری تلقی کرده‌اند؛ مثل مقاله «ادبیات پایداری در شعر دوره قاجار» که در آن نویسنده حتی توصیف شعر فتحعلی‌خان صبا از سپاهیان ژولیده‌موی دشمن را ذیل ادب پایداری قرار می‌دهد (خسروشاهی، ۱۳۹۰: ۱۵۲). گاه نیز در آثار محققانی که به‌طور دقیق‌تر به بررسی ادب پایداری پرداخته‌اند، بخشی از آثار یک دوره در حوزه ادب پایداری فرض شده و نویسنده با توصیف و تحلیل آثار آن دوره شعری، در بخشی جداگانه به ادب پایداری آن پرداخته‌است؛ مثل کتاب «جریان‌های شعری معاصر» (حسین‌پور چافی، ۱۳۸۷) که بخشی از آن به معرفی جریان شعر مقاومت اختصاص یافته‌است.

ذیل این نگاه، پژوهش‌هایی مثل «چیستی شعر جنگ در ایران» (صالح، ۱۳۸۲) و کتاب «سنت و نوآوری در شعر» (امین‌پور، ۱۳۸۳) نیز قرار می‌گیرند.

۲-۱-۲- نگاه برون‌ادبیاتی: این بخش از رویکرد ماهیت‌نگر سعی دارد ادب پایداری را از بیرون ادبیات (از دید علوم دیگر چون جامعه‌شناسی و زبان‌شناسی) بنگرد و نگاهی متفاوت و در عین حال علمی به این حوزه داشته‌باشد. با بررسی مختصری درباره آثار حوزه ادب پایداری می‌توان دریافت که نگاه بیرونی به ادب پایداری غالباً جامعه‌شناختی است؛ مثلاً مقاله «جامعه‌شناسی ادبیات پایداری» (فضیلت، ۱۳۸۴) از این دسته است.

۲-۲-۲- رویکرد کیفیت‌نگر: در این رویکرد نویسنده در پی کشف ماهیت ادبیات پایداری نیست؛ بلکه با این پیش‌فرض که ادب پایداری شناخته‌شده است، در گامی به جلو به کشف عناصری خاص از متن ادبی می‌پردازد که باعث پدید آمدن ویژگی واحدی (چون صبغه حماسی یا عرفانی داشتن) در اثر شده‌اند؛ به‌عبارت دیگر شناخت کیفیت ادبیات پایداری مد نظر محقق است. در این رویکرد، محقق در متن به دنبال نشانه‌هایی خاص از حوزه‌های گوناگون مثل عرفان و حماسه است؛ به‌همین دلیل غالباً شاهد پنج نوع «نگاه» ادبی به این بخش هستیم:

۲-۲-۱- نگاه حماسی اسطوره‌ای: در این بخش، نگاه نویسنده نگاهی است حماسی اسطوره‌ای؛ به این معنا که وی در پی کشف ارتباط و تعامل ادب پایداری با حماسه و اسطوره است و گاه فراتر از این امر (جست وجوی ارتباط و تعامل ادب پایداری با حماسه) به متن یا به مجموعه آثار به عنوان متنی یا متونی حماسی یا اسطوره‌ای می‌نگرد و با در کنار هم گذاشتن نشانه‌های موجود در این راستا، به اثبات ادعای خویش در این مورد که آثار پایداری، با توجه به ویژگی‌های خاص ادب پایداری، آثاری حماسی نیز تلقی می‌شوند می‌پردازد؛ پژوهش‌هایی مثل پایان‌نامه‌های «بررسی عناصر حماسی در شعر دفاع مقدس» (اردوست، ۱۳۸۸) و «اسطوره در شعر جنگ با تأکید بر آثار ده شاعر» (صادقی‌اصل، ۱۳۸۸) ذیل این گروه قرار می‌گیرند.

۲-۲-۲- نگاه عرفانی: در این نگاه، هدف نویسنده از بررسی ادبیات پایداری ارائه نشانه‌ها و جلوه‌های عرفان در ادب پایداری است؛ مثل پایان‌نامه «مضامین عرفانی در شعر دفاع مقدس» (موحدی، ۱۳۸۷) و مقاله «عرفان در شعر شاعران دفاع مقدس» (حسینیان، ۱۳۸۹).

در پژوهش‌های حوزه ادب پایداری، خصوصاً در مواردی که محقق قصد بررسی ارتباط موضوعی چون عاشورا بر ادب پایداری را دارد، گاه جلوه‌های حماسی و عرفانی همزمان ذیل مقولاتی چون حماسه عرفانی یا غزل حماسه و امثال آن بررسی می‌شوند؛ برای مثال، مقاله «تجلی حماسه و عرفان عاشورایی در ادبیات انقلاب اسلامی ایران» (شریفیان نظری و جعفری‌نیا، ۱۳۹۰) بسیاری از جلوه‌های حماسی و جلوه‌های عرفانی ادبیات انقلاب را جلوه‌هایی غیر قابل تفکیک از یکدیگر معرفی کرده‌است (همان: ۲۵۶).

۲-۲-۳- نگاه بلاغی: محققان در این نگاه، سعی دارند فنون بلاغی آثار ادب پایداری را شناسایی کنند یا متن ادب پایداری را متنی سرشار از فنون بلاغی معرفی نمایند؛ فونی که به جذابیت متن افزوده‌اند. در این بخش، محققان به‌طور کلی به تکنیک‌های پدیدآورنده آثار پایداری در جهت افزودن بر جذابیت و تأثیر متن توجه دارند که شامل تصویرسازی‌ها، صور خیال، موسیقی شعر و ... در ادب پایداری می‌شود. کتاب «صور خیال

در شعر مقاومت» (قاسمی، ۱۳۸۴) پایان‌نامه «فرایند قهرمان‌سازی در رمان‌های جنگ تحمیلی» (حامدی‌کیا، ۱۳۸۸) و مقاله «تصویر آب در غزل انقلاب» (رحمدل، ۱۳۸۴) از این نوع هستند.

۲-۲-۴- نگاه ساختاری: محقق در این بخش سعی دارد ویژگی‌های سبکی ساختاری ادب پایداری را شناسایی کرده، به نقد و تحلیل آنها بپردازد. بسیاری از پژوهشگران این عرصه، انقلاب اسلامی را منشأ نوآوری‌ها و تحولات سبکی و ساختاری خاص قلمداد کرده‌اند و به اثبات ادعای خویش در این راستا پرداخته‌اند. مقاله‌های «عناصر ویژه سبکی و زبانی ادبیات انقلاب اسلامی» (اولیائی، ۱۳۷۰) و «درآمدی بر سبک‌شناسی دوره‌ای شعر جنگ» (فولادوند، ۱۳۷۳) از این دسته‌اند.

۲-۲-۵- نقد و تحلیل محتوایی: درونمایه، تحوّل مضامین، مؤلفه‌های پایداری در اثر، ویژگی‌های محتوایی از مواردی هستند که برخی از محققان به آنها توجه کرده‌اند، این محققان سعی دارند به شناسایی مضامین و پیام‌ها بپردازند. آنان غالباً اثر پایداری را اثری متعهد معرفی می‌کنند که پدید آورنده آن به هر نحو ممکن سعی در ارائه ارزش یا پیامی خاص داشته‌است. مقاله «شعر انقلاب از منظر محتوایی» (زارعی، ۱۳۸۲) و پایان‌نامه «تحلیل محتوایی شعر دفاع مقدّس» (شوهانی، ۱۳۸۵) در این گروه قرار می‌گیرند.

۲-۲-۶- نگاه تطوّر: نویسنده این دسته از آثار، به سیر زمانی ادب پایداری توجه کرده و در پی کشف پیشینه ادب پایداری، آغازین آثار، نویسندگان یا شاعران پایداری و بهترین آثار یا تحولات و جریان‌های این حوزه هستند؛ در واقع، چنین پژوهش‌هایی با ارائه شواهد، در پی کشف هویت و اصالت ادب پایداری می‌باشند. مقاله «عاشورا منشأ ادب پایداری» (حجازی، ۱۳۸۴) «نگاهی به تاریخچه شعر مقاومت و بررسی آن در دوره دفاع مقدّس» (عظیم‌زاده، ۱۳۸۶) «سیر تحوّل درونمایه‌های ادبیات داستانی جنگ» (قبادی، ۱۳۸۷) و «بررسی سیر تکوینی شعر دفاع مقدّس» (اسماعیلی، ۱۳۸۹) از این نوع هستند.

۲-۲-۷- نگاه جامع: پژوهش‌هایی که در ذیل این عنوان قرار می‌گیرند پژوهش‌هایی هستند که با اجمال و وسعت‌نظر، به‌طور کلی به بحث پیرامون ویژگی‌های ادب پایداری

اعمّ از ویژگی‌های ساختاری، محتوایی، بلاغی می‌پردازند تا نمایی کلی از این نوع ادبی ارائه گردد. چنین آثاری که شباهت زیادی به پژوهش‌های با رویکرد ماهیت‌نگر دارند به دلیل جامعیت و نوع نگاهشان به ادب پایداری، برای مخاطبانی مناسب هستند که در پی شناخت کلی ادب پایداری و نه الزماً شناخت بنیادین و زیرساختی باشند. پژوهش‌هایی مثل پایان‌نامه «نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی از طلوع امام تا عروج امام بخش شعر» (اکبری، ۱۳۷۰) و مقاله «نیم‌نگاهی به شعر مقاومت» (حجازی، ۱۳۸۷) از این دسته از آثار است.

۲-۲-۳- رویکرد سیاسی اجتماعی: در این رویکرد محقق به ادب پایداری به عنوان پدیده‌ای سیاسی یا اجتماعی می‌نگرد و درصدد کشف روابط این نوع ادبی با سیاست یا اجتماع است. این رویکرد به ۵ بخش نسبتاً مستقل تقسیم می‌شود:

۲-۲-۳-۱- نگاه زن محور یا شبه فمینیستی: در این نگاه، نویسنده بیش از هر چیز به نقش و جایگاه زنان در ادب پایداری توجه دارد. پایان‌نامه‌های «بررسی شخصیت زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس)» (پناه، ۱۳۸۷) «سیمای زنان در ادبیات داستانی دفاع مقدس» (دنیا دیده، ۱۳۸۸) مقاله «حضور زن در شعر انقلاب» (کاکایی، ۱۳۷۷) و کتاب «تصویر زن در ده سال داستان نویسی انقلاب اسلامی» (زواریان، ۱۳۷۰) از این نوع هستند.

ذیل این نگاه باید به دسته دیگری از آثار اشاره کرد که به دلیل فراوانی آنها می‌توانند در دسته‌ای جداگانه قرار گیرند:

۲-۲-۳-۲- نگاه کودک و نوجوان محور: این دسته از آثار توجه خاصی به ارتباط ادبیات جنگ با کودکان دارند و غالباً در پی آن هستند تا میزان دقت و توجه پدیدآورندگان آثار پایداری را به مخاطب کودک و نوجوان خود بسنجند؛ آثاری مثل رساله دکتری «بررسی زبانشناختی ادبیات جنگ برای کودکان در ایران از دیدگاه گفتمان-شناسی انتقادی» (مقداری، ۱۳۸۹) پایان‌نامه «بررسی مضمون و محتوای جنگ در شعر کودک و نوجوان ۱۳۶۰-۱۳۸۰» (کمالی، ۱۳۹۰) و مقاله «ادبیات انقلابی (بررسی ادبیات

کودکان و نوجوانان در دوران انقلاب ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۹)» (مهدیان، ۱۳۸۶) از این دسته آثارند.

۲-۳-۳- نگاه تعاملی: در این رویکرد نویسندگان به‌طور مستقیم به این مبحث می‌پردازند که امور سیاسی اجتماعی چه نقشی در پیدایش و شکل‌گیری ادب پایداری داشته‌اند و ارتباط پدیده‌های اجتماعی سیاسی مثل جنگ و انقلاب با ادبیات چگونه است. پژوهش‌هایی مثل پایان‌نامه «جریانهای سیاسی و اجتماعی بر شعر دوره مشروطه» (رحیمی، ۱۳۸۳) و مقاله «جنگ در داستان‌های کوتاه» (عزیزی، ۱۳۷۳) از این دسته موضوعی هستند.

۲-۳-۴- نگاه هویتی: در این نگاه، توجه خاص محققان به موضوع اهمیت وطن، اصالت‌ها و معیارها و ارزش‌ها در پیدایش و شکل‌گیری ادب پایداری است؛ اموری که با هویت پدیدآورنده آثار پایداری در ارتباط است. مقاله «هویت ملی در شعر دفاع مقدس» (لک، ۱۳۸۴) «نقد و تحلیل اصالت‌ها در غزل دفاع مقدس» (ذوالفقاری، ۱۳۸۴) و پایان‌نامه «مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس» (آقاجان، ۱۳۹۰) از این دسته‌اند.

۲-۳-۵- نگاه شاخص‌محور: این دسته از آثار، نهاد یا عنصری فرهنگی سیاسی اجتماعی را شاخص قرار داده و توجه یا بی‌توجهی به ادب پایداری در عرصه‌ای خاص را با آن می‌سنجند؛ برای مثال پژوهشهایی مثل مقاله «سهم ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی» (حسام‌پور، ۱۳۸۴) «بررسی جایگاه ادبیات دفاع مقدس در چهل و یک عنوان کتاب فارسی عمومی دانشگاه‌ها» (صادقی‌نژاد، ۱۳۸۷) از این دسته پژوهشی هستند.

۲-۲-۴- رویکرد آسیب‌شناسانه: این رویکرد در پی آن است تا آسیب‌هایی را که در شاکله ادب پایداری وجود دارد شناسایی کرده، با معرفی این آسیب‌ها زمینه‌ساز رفع نواقص باشد. محققان در این رویکرد با دیدی انتقادی به ادب پایداری نگریسته و مشفقانه در باب نواقص و آسیب‌ها سخن می‌گویند تا از لغزش ادب پایداری از مسیر تعالی خود جلوگیری نمایند؛ بنابراین، از مهم‌ترین رویکردهای موجود در ادب پایداری هستند. پژوهش‌هایی مثل مقاله «آسیب‌شناسی داستان جنگ (سخنی از سر دلسوزی)» (ایرانی، ۱۳۸۰) و «آسیب‌شناسی ادبیات انقلاب» (گودینی، ۱۳۸۷) از این دسته‌اند.

۲-۲-۵- رویکرد دینی: این رویکرد بر این باور است که ادب پایداری ما با دین و آیین اسلامی پیوندی عمیق دارد؛ بنابراین به تحلیل این ارتباط خاص می‌پردازد تا هویتی ممتاز از ادب پایداری به‌نمایش بگذارد؛ داد و ستد دین و آیین با ادبیات پایداری برای محققان بسیاری، قابل توجه و درخور تأمل واقع شده‌است؛ هرچند می‌توان این رویکرد را به دو دسته نگاه شخصیت‌محور (شخصیت‌های مذهبی: امامان، علما، امام خمینی به عنوان رهبر سیاسی مذهبی و ...) و نگاه شاخص‌محور (شامل قرآن، شهادت، عاشورا، مساجد که تأثیر افکار فردی دینی بر ادب پایداری را بررسی نمی‌کند؛ بلکه به تأثیر امری دینی بر آن توجه دارد) تقسیم کرد؛ اما به دلیل پیوستگی و ارتباط عمیق بین این دو نگاه به‌نظر می‌رسد جدا کردن آنها از یکدیگر چندان صحیح نیست؛ زیرا غالباً حتی آثاری که به شاخص‌هایی مثل عاشورا پرداخته‌اند، به نقش شخصیت‌ها نیز توجه کرده‌اند؛ آثاری مثل پایان‌نامه «تحلیل شخصیت‌های مذهبی در شعر دفاع مقدس» (رضایی کویایی، ۱۳۸۸) مقاله «سیمای امام علی^(ع) در شعر انقلاب اسلامی» (فروغی مقدم، ۱۳۸۷) و «تجلی عاشورا در شعر دفاع مقدس» (دهکردی، ۱۳۸۹) از این دسته‌اند.

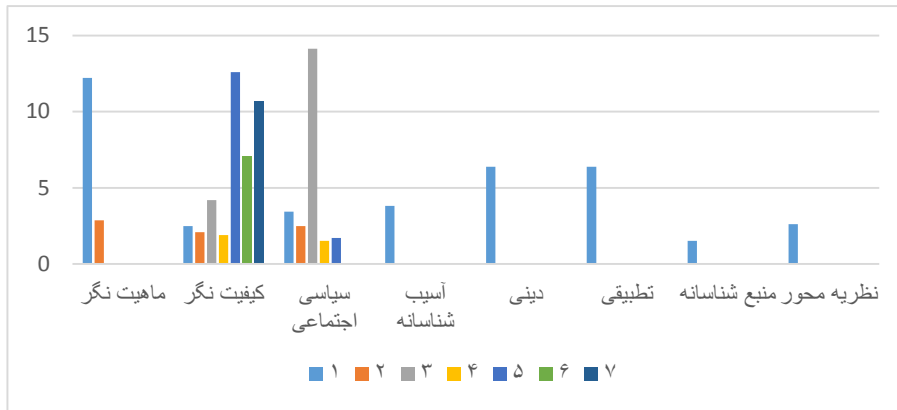
۲-۲-۶- رویکرد تطبیقی: این رویکرد به مقایسه یا کشف شباهت‌ها و ارتباط ادب پایداری یک دوره با دوره‌ای دیگر یا ادبیات پایداری ایران با ادبیات سایر کشورها می‌پردازد و تلاش دارد با دیدی همه‌جانبه به ادب پایداری بنگرد. پژوهش‌های تطبیقی که ادبیات پایداری کشورهای مختلف را با یکدیگر مقایسه می‌کنند از مخاطبانی خاص برخوردارند؛ مخاطبانی که به موضوع ادبیات پایداری سایر ملل نیز علاقه‌مند و حتی از آنها آگاهند. ارزش این پژوهش‌ها نیز به همین آشنا کردن مخاطبان با ادبیات پایداری ایران و جهان، به‌طور همزمان است. مقاله «ویژگی‌های مشترک شعر مقاومت در ایران و جهان» (کافی، ۱۳۸۹) و پایان‌نامه «بررسی تطبیقی مفهوم وطن در شعر مشروطه و شعر دفاع مقدس» (ترابی، ۱۳۹۰) از این دسته‌اند.

۲-۲-۷- رویکرد منبع‌شناسانه: این رویکرد سعی دارد راه را برای مطالعه و تحقیق علاقه‌مندان به حوزه ادب پایداری هموار سازد و از این حیث، نقشی در پیشرفت تحقیقات و مطالعات در این حوزه داشته‌باشد. این رویکرد، تنها به معرفی آثار نمی‌پردازد؛ بلکه گاه نویسندگان و شاعران ادب پایداری را معرفی می‌کند تا بر توجه مخاطبان به آثار ارزشی آنان بیفزاید. برای ارائه آمار این رویکرد در حد امکان به آثاری که تنها بخشی از آنها به معرفی منابع می‌پردازد نیز توجه داشته‌ایم. کتاب «کتابشناسی داستان‌های انقلاب» (فرست، ۱۳۸۴) و مقاله «نویسندگانی که درباره جنگ می‌نویسند» (بی‌نا، ۱۳۸۰) از این دسته‌اند.

۲-۲-۸- رویکرد نظریه‌محور: این رویکرد سعی در ارائه شیوه‌های دقیق علمی با زاویه دید نظریه‌های ادبی رایج است؛ به عبارت دیگر، این رویکرد سعی در ایجاد نظمی علمی در مطالعات ادب پایداری دارد و از این حیث از بهترین پژوهش‌های ادب پایداری به حساب می‌آید. پایان‌نامه «نقد زیباشناختی شعر دفاع مقدس» (محمودی، ۱۳۸۹) و مقاله «صورت‌های خیالی در شعر پایداری بر اساس نقد ادبی جدید (روش ژیلبر دوران)» (شریفی‌ولدانی و شمعی، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰) از این دسته‌اند.

۲-۳- تحلیل آماری رویکردها

آمار ارائه‌شده از رویکردها در جدول قسمت قبل را می‌توان در نمودار زیر مشاهده کرد:

در این جدول، شماره‌های هر رویکرد (شماره ۱ تا ۷) ناظر بر شماره‌بندی نگاه‌های هر رویکرد (آخرین شماره از سمت چپ سلسله شماره ذکر شده برای هر گروه) در قسمت قبل، قسمت «رویکردها در ادبیات پایداری» می‌باشد؛ برای مثال منظور از شماره ۱ (آبی) در رویکرد ماهیت‌نگر، نگاه درون‌ادبیاتی (۲-۲-۱-۱-) و منظور از شماره ۱ در رویکرد کیفیت‌نگر، نگاه حماسی اسطوره‌ای (۲-۲-۲-۱-) می‌باشد. رویکردهای آسیب‌شناسانه، دینی، تطبیقی، منبع‌شناسانه و نظریه‌محور (بدون تقسیم‌بندی به نگاه‌های متفاوت) با شماره ۱ (رنگ آبی) نمایش داده شده‌اند.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود به‌طور کلی، سه رویکرد اول یعنی رویکرد ماهیت‌نگر، رویکرد کیفیت‌نگر و رویکرد اجتماعی سیاسی از بالاترین آمار پژوهشی در ادب پایداری برخوردار هستند و حتی در سال‌های اول انقلاب اولین مسئله‌ای که ذهن محققان در باب ادب پایداری را به خود مشغول کرده‌است، مسئله چگونگی و میزان ارتباط انکار ناشدنی ادب پایداری با امور سیاسی اجتماعی روز بوده‌است، اما پایین‌ترین آمار مربوط به منبع‌شناسی ادب پایداری است؛ هر چند اولین کتاب ادبیات پایداری (نه کتاب شعر پژوهشی یا داستان پژوهی) کتاب «کتاب‌شناسی هنر و ادبیات انقلاب و جنگ»، متعلق به سال ۱۳۶۱ و با موضوع مرجع‌شناسی است؛ این امر نشان می‌دهد پژوهش‌های کتاب‌شناسی غالباً به‌روز نشده-

اند یا توجه به نگارش آنها کم بوده است؛ به عبارت دیگر، رویکرد محققان ما بیش از پژوهش‌های توصیفی به سمت رویکردهای محتوایی بوده است.

در این راستا باید گفت، ۶۲/۱۷ درصد پژوهش‌های حوزه ادب پایداری متعلق به مقاله-ها، ۲۵/۶۵ درصد متعلق به پایان‌نامه‌ها و ۱۲/۱۷ درصد متعلق به کتاب‌ها است که پایین بودن آمار کتاب‌ها که نسبت به پایان‌نامه‌ها و مقالات، غالباً مخاطبان بیشتری دارند، می‌تواند حاکی از نو بودن مباحث این حوزه باشد که برای کتاب‌شدن نیازمند پخته‌تر شدن بیشتری هستند و حتی احتمالاً به همین دلیل است که بیشتر کتاب‌های حوزه ادب پایداری چاپ شده نیز به بررسی مباحث کلی ادبیات پایداری پرداخته‌اند و کمتر وارد مباحث ریزتر و تخصصی‌تر شده‌اند؛ نمونه این امر، یکی از آخرین کتاب‌های این عرصه با عنوان «شعر مقاومت و دفاع مقدس» (شیرشاهی، ۱۳۹۰) است؛ هر چند این کتاب، مجموعه‌ای از مطالب و مباحث کتاب‌های پیش از خود است.

همچنین گفتنی است، ۴۵/۴۳ درصد از پژوهش‌ها به شعر پایداری، ۲۴/۱۳ درصد به داستان پایداری و حدود ۳۰/۴۳ درصد به ادبیات پایداری اختصاص یافته است؛ در نتیجه، مقاله‌ها در باب شعر پایداری با اختصاص ۲۸/۴۷ درصد از کل پژوهش‌ها به خود، بالاترین بسامد تحقیقی در حوزه ادبیات پایداری را دارا هستند؛ نکته جالب توجه آنجاست که محققان ما در مقالات پیرامون شعر پایداری نیز بیش از هر چیز، حدود ۳۴/۹ درصد از کل موارد، به بررسی کلی ادب پایداری (نگاه جامع و نگاه درون‌متنی به ادبیات) پرداخته‌اند. بنابراین می‌توان گفت، به طور کلی، دغدغه اصلی پژوهشگران تا همین سال‌های اخیر، خارج از تمام مباحث اصلی یا فرعی دیگر، شناخت اصل ادبیات پایداری است.

مورد قابل تأمل آن است که با وجود تعداد زیاد آثار تحقیقی در این راستا، همچنان تحقیقات فراوانی با برداشت اولیه اشتباه پیرامون ادب پایداری ارائه می‌شوند که مشکل آنها بیش از هر مورد صوری یا محتوایی خاص، برداشت غیر دقیق آنها در مورد اصل ادب پایداری و یکی دانستن آن با انواع دیگر ادبی است؛ بنابراین، دور از انتظار نیست که همچنان آثار متعددی در این زمینه نوشته شوند.

چنان که در نمودار قابل مشاهده است، شناخت ویژگی‌های محتوایی انواع ادب پایداری نیز مورد توجه محققان واقع شده است و این بدان معنا است که شناخت مضامین ارائه شده در شعر، داستان یا ادب پایداری در نظر پژوهشگران اهمیت خاص دارد، این مضامین که تا حد زیادی متأثر از ایدئولوژی حاکم در جامعه هستند، می‌توانند پل ارتباطی رویکرد ادبی با رویکرد اجتماعی سیاسی باشند.

خارج از بحث رویکردها، سه موضوع خاص بیش از بقیه توجه محققان را در حوزه ادب پایداری به خود جلب کرده‌اند: ۱. عاشورا، ۲. زن ۳. اسطوره و حماسه.

به موضوع عاشورا در بسیاری از پژوهش‌های ادب پایداری که حتی عنوان عاشورا را در خود نگنجانده‌اند پرداخته می‌شود؛ مثل مقاله «حماسه در بزم غزل» (براتی، ۱۳۸۸)؛ به علاوه در بعضی مجموعه مقالات منتشر شده همزمان چند مقاله در مورد زنان و ادب پایداری ارائه و چاپ شده است؛ هرچند در منابعی که این عنوان خاص را ندارند، موضوع زنان کمتر مورد توجه واقع می‌شود؛ حتی بعضی، وجود این عنصر را در ادب پایداری انکار کرده یا ضعیف بر می‌شمرند؛ به این معنی که اعتقاد دارند ادبیات پایداری نتوانسته است نقش زنان را در دفاع و مقاومت به خوبی نشان دهد و بسیاری از آثار پایداری، ساده از کنار آن گذشته‌اند، مقاله «مؤلفه‌های پایداری در شخصیت‌های رمان دفاع مقدس» (امیری خراسانی، ۱۳۸۹) از جمله این قبیل تحقیقات است (همان: ۴۱).

حماسه و اسطوره نیز در حوزه ادب پایداری از مواردی هستند که به غیر از پژوهش‌های مستقل در این حیطه، بسیاری از پژوهش‌ها خصوصاً پژوهش‌هایی که نگاهی به ارتباط ادب پایداری و عاشورا دارند به آنها گریزی زده‌اند، یا به آنها به عنوان عنصری هویتی توجه کرده‌اند، مثل مقاله «درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت‌بخش آن در شعر جنگ» (لک، ۱۳۸۴). همچنین چنانکه پیشتر اشاره شد، مباحث مربوط به حماسه را می‌توان در بسیاری از پژوهش‌های با رویکرد عرفانی، دینی، ماهیت‌نگر جست‌وجو کرد و از این امر در نگاهی کلی و اجمالی می‌توان چنین برداشت کرد که در دید محققان ایرانی، ادب پایداری به صورت ماهیتی با عرفان و حماسه نقاط اشتراک فراوان دارد.

۲-۴- بررسی نیازها و آسیب‌شناسی پژوهش‌ها

در قسمت قبل به شناسایی و معرفی رویکردهای موجود در پژوهش‌های حوزه ادب پایداری پرداخته شد، در این قسمت در جهت کشف نسبی نیازهای علمی دانشگاهی این حوزه، به سنجش میزان تطبیق پنج‌محور اصلی رشته تحصیلی ادبیات پایداری با رویکردهای معرفی شده می‌پردازیم تا در حد امکان ضعف‌ها و کاستی‌های پژوهشی حوزه ادب پایداری نمایان گردد؛ هرچند پیش از آغاز بحث باید بر این نکته اذعان کرد که در کنار کمیت پژوهشی، بررسی کیفیت پژوهش‌ها در جهت کشف نیازهای علمی جامعه دانشگاهی اهمیت دارد، چه بسا که پژوهش‌های فراوان ارائه شده در بخشی، پاسخگوی مسائل اصلی نبوده باشند و همچنان نیاز به پژوهش‌های علمی دقیق در آن بخش احساس شود، به علاوه در این قسمت از مقاله، تنها محورهای اصلی (و نه عناوین فرعی) به عنوان چارچوب کلی این رشته تحصیلی، مدنظر قرار گرفته‌اند.

محورهای مباحث دروس اصلی این گرایش تحصیلی و ارتباط آنها با رویکردهای موجود:

- **مبانی ادبیات پایداری:** این محور به شناسایی تعاریف و زمینه‌های پیدایش ادبیات پایداری و بررسی مناسبات ادبیات پایداری با نهضت‌های اجتماعی سیاسی پرداخته، با رویکرد ماهیت‌نگر و نگاه جامع و تطوری و نگاه تعاملی در ارتباط است.

- **تحلیل متون نظم پایداری:** این بخش که به شناسایی انواع طبقه‌بندی موضوعی در شعر فارسی، طبقه‌بندی‌های صوری و محتوایی در شعر پایداری فارسی و آسیب‌شناسی شعر پایداری فارسی می‌پردازد، با نگاه محتوایی و سبکی و جامع و رویکرد آسیب‌شناسانه، نظریه‌محور و مأخذ شناسانه در ارتباط است.

- **تحلیل متون نثر پایداری:** این محور به شناخت انواع طبقه‌بندی صوری و محتوایی در ادبیات پایداری منثور فارسی پرداخته، از این حیث با نگاه سبکی و محتوایی و رویکرد نظریه‌محور و مأخذ شناسانه در ارتباط است.

- تاریخ تحلیل ادبیات پایداری فارسی: این بخش به شناخت تعاریف، شاخه‌ها و سیر تحول انواع ادب پایداری می‌پردازد و با رویکرد ماهیت‌نگر و نگاه تطوری مرتبط است.

- مطالعات تطبیقی ادبیات پایداری ایران و جهان: این محور به شناخت ویژگی‌های عمومی ادبیات پایداری در جهان و بررسی تطبیقی ادبیات پایداری جهان پرداخته، با رویکرد تطبیقی در ارتباط است.

جدول زیر تطبیق نسبی رویکردها با محورهای اصلی رشته تحصیلی ادب پایداری را نمایش می‌دهد:

مباحث تطبیقی	تحلیل متون نثر	تحلیل متون نظم	تاریخ تحلیلی	مبانی ادبیات
حماسی: ۲/۴۸	نظریه محور: ۲/۶		تطبیقی: ۶/۳۷	درون ادبیاتی: ۱۲/۲۱
بلاغی: ۴/۱۹	زن محور: ۳/۴۳		ساختاری: ۱/۹	برون ادبیاتی: ۲/۸۶
عرفانی: ۲/۰۹	کودک محور: ۲/۴۸		محتوایی: ۱۲/۵۹	تطوری: ۷/۰۶
شاخص محور: ۱/۷۱	هویت: ۱/۵۲		آسیب شناسانه: ۳/۸۱	جامع: ۱۰/۶۸
	دینی: ۶/۳۸		منبع شناسانه: ۱/۵۲	تعاملی: ۱۴/۱۲

با توجه به جدول فوق با نگاهی کوتاه و مختصر به کیفیت پژوهش‌های ارائه شده و با ذکر این نکته که واژه «رجوع» در این بخش، ناظر به جهت پیکانه‌های ارتباطی جدول فوق و به معنای نیاز علمی دانشگاهی است، می‌توان در جهت کشف کاستی‌ها و موانع، نکات زیر را بیان کرد:

۲-۴-۱- از نظر کمی، حدود ۷۵/۷۲ درصد پژوهش‌های ارائه شده در جهت نیازهای دانشگاهی و بیش از ۲۴/۲۸ درصد از آثار پژوهشی حوزه ادب پایداری برخلاف ارزش علمی خود، در جهت نیاز اولیه علمی دانشگاهی نبوده‌اند؛ به علاوه این نکته که آمار ارائه شده ذیل محورهای پنجگانه مذکور، غالباً مربوط به مقالات و پایان‌نامه‌ها هستند که نمی‌توانند به طور مستقیم نیاز علمی دانشگاهی را برطرف سازند.

۲-۴-۲- شناخت ماهیت ادبیات پایداری (نگاه درون‌ادبیاتی و برون‌ادبیاتی) نه تنها از دغدغه‌های اصلی پژوهشگران حوزه پایداری (ارائه‌دهندگان آثار پژوهشی) بلکه با توجه به جهت‌پیکانها، از اهداف اصلی نظام آموزشی این حوزه می‌باشد؛ به عبارت دیگر، این دو نگاه در کنار هم، نگاه‌هایی هستند با آمار بالا و رجوع فراوان، در حالی که همچنان بسیاری از پژوهش‌های با دید نامناسب یا متفاوت به ادبیات پایداری ارائه می‌شوند؛ پژوهش صفحه ۹۹ نامه پایداری ۱۳۸۴ از این دسته (نگاه متفاوت به ادبیات پایداری) است. با توجه به این موضوع به نظر می‌رسد برخلاف آمار بالای این دو نگاه، همچنان نیاز به پژوهش‌های علمی با رویکرد ماهیت‌نگر در این حوزه ادبی احساس می‌شود.

گفتنی است نگاه محتوایی نیز نگاهی است با آمار و رجوع فراوان که به نظر می‌رسد تاکنون تحقیقات نسبتاً مناسب از نظر علمی با این رویکرد ارائه شده‌اند؛ هرچند با توجه به وجود مسائل حل‌نشده و به توافق نرسیده در این بخش، مسائلی چون شاخصه‌های اصلی آثار پایداری و تحولات محتوایی این نوع ادبی، همچنان نیاز به پژوهش‌های دقیق با رویکرد محتوایی احساس می‌شود.

۲-۴-۳- نگاه تطوری، رویکردی است با آمار نسبتاً بالا و رجوع نسبتاً فراوان که نوعی تعادل میان پژوهش‌های ارائه شده و نیاز علمی را نشان می‌دهد؛ در حالی که با توجه به اختلاف نظرهای فراوان محققان در باب سیر تطوری ادبیات پایداری خصوصاً پیرامون نقطه آغاز آن، همچنان نیاز به پژوهش دقیق علمی در این مسیر احساس می‌شود.

۲-۴-۴- نگاه تعاملی، رویکردی است با آمار بالا و رجوع کم؛ به نظر می‌رسد این نگاه که به نوع تعامل ادبیات با جریان اجتماعی سیاسی پایداری و مقاومت می‌پردازد، از جذابیت‌های اصلی حوزه ادب پایداری برای پژوهشگران می‌باشد؛ به طوری که همچنان شاهد ارائه پژوهش‌هایی با این نگاه در حوزه پایداری هستیم؛ «تأثیر متقابل ادبیات و جنگ بر یکدیگر» (ابراهیمی لامعی، ۱۳۹۰) از پژوهش‌های ارائه شده با این رویکرد است.

۲-۴-۵- نگاه زن‌محور با آمار نسبتاً بالا (نسبت به تعداد کل پژوهش‌ها) (تقریباً) بدون رجوع؛ توجه ویژه محققان به موضوع زن در ادب پایداری که می‌تواند نتیجه نوع نگاه

اجتماعی فرهنگی جامعه به زنان باشد، سبب ارائه پژوهش‌های فراوان با این موضوع خاص در ادب پایداری گردیده‌است؛ به طوری که با نگاهی به بعضی مجموعه مقالات حوزه ادب پایداری، می‌توان شاهد توجه همزمان چند پژوهشگر به موضوع زن در ادب پایداری بود؛ برای مثال در اولین کنگره در حوزه ادب پایداری در سال ۱۳۷۰ (سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی) همزمان سه مقاله با موضوع زن و ادب پایداری به چاپ رسیده‌است. با توجه به این مطلب، به نظر می‌رسد منعطف کردن توجهات از این موضوع به سمت موضوعات جدید یا محور قرار دادن نظریه‌های علمی (نظریات ادبی، روانشناسی، اجتماعی و امثالهم) در این گروه از پژوهش‌ها، مانع از موازی‌کاری در پژوهش‌ها و سبب ارائه پژوهش‌های جدید و ابتکاری خواهد شد، این نکته در مورد پژوهش‌های با رویکرد تعاملی نیز صدق می‌کند.

۲-۴-۶- نگاه ساختاری، نظریه‌محور و منبع‌شناسانه، رویکردهایی هستند با آمار کم و رجوع بالا؛ در باب نگاه ساختاری این نکته گفتنی است که قالب پژوهش‌های با این نگاه به شعر پایداری، و نه داستان، تعلق دارند و از این حیث در کنار آمار کم این بخش، نیاز به پژوهشهایی با دغدغه بررسی سبک و ساختار داستان پایداری وجود دارد.

پژوهش‌های نظریه‌محور که با توجه به جدول ارائه‌شده، در حوزه ادب پایداری در اقلیت هستند، با توجه به دارا بودن چارچوب علمی خاص، پژوهش‌هایی دقیق و قابل توجه هستند که در مواردی ذیل رویکرد تطبیقی نیز قرار می‌گیرند، از حیث نیاز به ارائه پژوهش‌هایی با این رویکرد احساس می‌شود و در اقلیت قرار داشتن آن از ضعف‌های این حوزه پژوهشی به حساب می‌آید.

همچنین، پژوهش‌های منبع‌شناسانه که غالباً ذیل پژوهش‌های توصیفی قرار می‌گیرند، در کنار دارا بودن آمار پایین در حوزه پایداری، پژوهش‌هایی هستند که غالباً روزآمد نشده‌اند و نیاز جدی به ارائه پژوهش‌های جدید با این رویکرد احساس می‌شود؛ «کتابشناسی داستان‌های انقلاب» (۱۳۸۴) که داستانهای انقلابی از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۷۷ را معرفی کرده‌است، از جمله این موارد است.

۲-۴-۷- پژوهش‌های شاخص‌محور، با آمار نسبتاً کم و بدون رجوع؛ این گروه از پژوهش‌ها که با شاخص قرار دادن عنصری فرهنگی اجتماعی، به سنجش سطح توجه به ادب پایداری می‌پردازند از مواردی هستند که از سویی، در صورت دارا بودن دقت علمی و شاخص قرار دادن عنصری مهم، می‌توانند از پژوهش‌های کاربردی باشند؛ از سوی دیگر، توجه مفرط به این رویکرد، در مواردی که چند محقق با چنین رویکردی به شاخص قرار دادن عنصری فرعی و ارائه مباحث ناکارآمد یا غیر علمی پردازند، به آسیبی فرهنگی خواهد انجامید؛ بنابراین به نظر می‌رسد این رویکرد با توجه به نوع کارکرد و ویژگی‌های خاص خود از سایر رویکردهای حوزه پایداری متمایز و آسیب‌پذیری آن بیش از کمیت، به کیفیت آثار پژوهشی مرتبط می‌شود.

در باب نگاه‌ها و رویکردهایی که با توجه به جدول ارائه شده بدون رجوع هستند، (نگاه-های غالباً با آمار کم، بدون رجوع) اشاره به این نکته ضرورت دارد که پژوهش‌های قرار گرفته ذیل آنها، خصوصاً پژوهش‌های ذیل نگاه دینی، ممکن است به طور غیر مستقیم به کمک محوره‌های اصلی آمده یا در محوره‌های فرعی مورد توجه واقع شده باشند؛ بنابراین، مباحث ارائه شده در این بخش از مقاله، دلالت بر عدم نیاز جامعه علمی به چنین پژوهش‌هایی نمی‌کند، از این حیث نمی‌توان آمار کم آنها نسبت به سایر نگاه‌ها را لزوماً امری مثبت تلقی کرد؛ اما می‌توان چنین قلمداد کرد که با توجه به قرار نگرفتن ذیل محوره‌های اصلی و آمار کم آنها، این گروه از پراکندگی نسبتاً مناسبی در حوزه ادب پایداری برخوردار هستند و در صورت برخوردار بودن پژوهش‌های ارائه شده از کیفیت و دقت علمی مناسب، نیاز خاص به ارائه پژوهش با این نگاه‌ها احساس نمی‌شود.

۳- نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب ارائه شده در این پژوهش می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که پژوهش‌های حوزه ادب پایداری در ایران که از زمان شکل‌گیری انقلاب اسلامی گسترش و توسعه یافته‌اند، در سیر زمانی خود با توجه به وجود یا عدم مواردی چون همایش‌ها و کنگره‌ها که

سبب جلب توجهات به سمت این حوزه می‌شوند، فراز و فرودهایی را پشت سر گذاشته‌اند. شباهت‌های موضوعی در این حوزه پژوهشی به‌نحوی است که می‌توان هشت رویکرد با نوزده نگاه برای این حوزه در نظر گرفت که در این میان، با توجه به آمار کمی پژوهشها، رویکرد ماهیت‌نگر از بسامد بالاتری برخوردار است که نشان از سعی و توجه محققان در جهت شناسایی ماهیت و چیستی ادب پایداری دارد. در کنار این موضوع، سنجش میزان پاسخگویی پژوهش‌ها به نیازهای جامعه علمی، از طریق سنجش میزان تطبیق رویکردهای شناسایی شده با پنج محور اصلی مدنظر قرار گرفته در گرایش تحصیلی «ادبیات پایداری» که گویای قسمتی از نیازهای علمی موجود در این حوزه چون نیاز به ارائه پژوهش‌های منبع‌شناسانه می‌باشد، گامی است در جهت شناخت و رفع نواقص و آسیب‌های احتمالی حوزه ادب پایداری.

یادداشت‌ها

www.noormags.com
www.irandoc.ac.ir
www.nlai.ir
www.nosa.com

فهرست منابع

۱. آقاجانی، محسن. (۱۳۹۰). «مفهوم وطن در شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی - ارشد. استاد راهنما: اسحاق طغیانی، محمدرضا سنگری. دانشگاه اصفهان
۲. آقانوری، نعیمه. (۱۳۹۳). «نقد و تحلیل پژوهش‌های چاپی ادبیات پایداری در ایران تا پایان سال ۱۳۹۰». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده. دانشگاه تربیت مدرس.
۳. ابراهیمی لامعی، مهدی. (۱۳۸۹). «تأثیر متقابل ادبیات و جنگ بر یکدیگر». کتاب ماه ادبیات. ش ۱۶۰.

۴. اردوست، فرشته. (۱۳۸۸). «**بررسی عناصر حماسی در شعر دفاع مقدّس**». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: عبدالله حسن‌زاده میر علی. دانشگاه سمنان.
۵. اسماعیلی، رضا. (۱۳۸۹). «**بررسی سیر تکوینی شعر دفاع مقدّس**». مقوله‌ها و مقاله‌ها. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدّس
۶. اکبری، منوچهر. (۱۳۶۵). «**شعر جنگ (بررسی موضوعی)**». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس
۷. اکبری، منوچهر. (۱۳۷۰). «**نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی از طلوع امام تا عروج امام بخش شعر**». رساله دکتری. استاد راهنما: دکتر علی شیخ‌الاسلامی. دانشگاه تربیت مدرس.
۸. امیری خراسانی، احمد. (۱۳۸۴). **نامه پایداری: مجموعه مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری کرمان**. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدّس.
۹. امیری خراسانی، احمد. (۱۳۸۷). **نامه پایداری: مجموعه مقالات دومین کنگره ادبیات پایداری کرمان**. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدّس.
۱۰. امیری خراسانی، احمد. (۱۳۸۹). **نامه پایداری: مجموعه مقالات سومین کنگره ادبیات پایداری کرمان**. نشر گرا وابسته به مؤسسه جهاد فرهنگی حماسه تارالله.
۱۱. امیری خراسانی، احمد. حسن‌پور، عسگر. (۱۳۸۹). «**مؤلفه‌های پایداری در سیمای شخصیت‌های رمان دفاع مقدّس**». ادبیات پایداری. ش ۲.
۱۲. امین‌پور. قیصر. (۱۳۸۳). **سنت و نوآوری در شعر**. انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۳. اولیائی، مصطفی. (۱۳۷۰). «**عناصر ویژه سبکی و زبانی ادبیات انقلاب اسلامی**». مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی
۱۴. ایرانی، ناصر. (۱۳۸۰). «**آسیب‌شناسی داستان جنگ (سخنی از سر دلسوزی)**». ادبیات داستانی. ش ۵۵.
۱۵. براتی، محمود. نافلی، مریم. (۱۳۸۸). «**حماسه در بزم غزل بحثی پیرامون غزل-حماسه در ادب انقلاب و دفاع مقدّس**». ادبیات پایداری. ش ۱.
۱۶. بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی. (۱۳۷۳). **مجموعه مقالات سمینار بررسی رمان جنگ در ایران و جهان**. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۷. بی‌نا. (۱۳۸۰). «نویسندگانی که درباره جنگ می‌نویسند». ادبیات داستانی. ش ۵۵.
۱۸. پناه، زینب. (۱۳۸۷). «بررسی شخصیت زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محمد فولادی. دانشگاه قم.
۱۹. ترابی، علی حسن. (۱۳۹۰). «بررسی تطبیقی مفهوم وطن در شعر مشروطه و شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: عنایت‌الله شریف‌پور. دانشگاه شهید باهنر کرمان.
۲۰. جواهری گیلانی (شمس لنگرودی) محمد تقی. (۱۳۷۸). تاریخ تحلیلی شعر نو. ج ۴. نشر مرکز. چ ۲.
۲۱. جعفرنیا، صغری‌سادات. (۱۳۸۹). «جلوه‌های حماسی و عرفانی عاشورا در شعر دفاع مقدس (سال‌های ۵۹ تا ۶۷)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: نجمه نظری. دانشگاه ابوعلی سینای همدان.
۲۲. حاجبی، احمد. حسام‌پور، سعید. (۱۳۸۴). «سهم ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۳. حامدی‌کیا، یوسف. (۱۳۸۹). «فرایند قهرمان‌سازی و شخصیت‌پردازی در رمان‌های دفاع مقدس». مجموعه مقالات فرهنگ عاشورایی و ادبیات پایداری. قم: نشر یاس نبی.
۲۴. حجازی، بهجت‌السادات. (۱۳۸۷). «نیم‌نگاهی به شعر مقاومت». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۵. حجازی، علیرضا. (۱۳۸۴). «عاشورا منشأ ادب پایداری». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۶. حدادسامانی، فریدون. (۱۳۷۳). شعر جنگ، گامی در راستای مبارزه با تهاجم فرهنگی. سامان: انتشارات عمان سامانی.
۲۷. حداد ساوجی، حسین. (۱۳۸۵). «کتابشناسی داستان کوتاه و رمان جنگ از سه منظر (از یوسف راد تا فیروزه برومند)». ادبیات داستانی. ش ۱۰۳.
۲۸. حسین‌پور چافی، علی. (۱۳۸۷). جریان‌های شعری معاصر از کودتا تا انقلاب. نشر امیرکبیر.

۲۹. حسینیان، لیلا. (۱۳۸۹). «عرفان در شعر شاعران دفاع مقدس». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۳۰. خسروشاهی، محمد. (۱۳۹۰). «ادبیات پایداری در شعر دوره قاجار». مطالعات ملی. ش ۴۶.
۳۱. دنیادیده، مریم. (۱۳۸۸). «سیمای زنان در ادبیات داستانی دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محبوب طالعی. دانشگاه ارومیه.
۳۲. دهکردی، ماندانا. (۱۳۸۹). «تجلی فرهنگ عاشورا در شعر دفاع مقدس». مجموعه مقالات فرهنگ عاشورایی و ادبیات پایداری. قم: نشر یاس نبی.
۳۱. ذوالفقاری، محسن. (۱۳۸۴). «نقد و تحلیل اصالت‌ها در غزل دفاع مقدس». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۳۲. راد، یوسف. (۱۳۶۱). کتاب‌شناسی هنر و ادبیات انقلاب و جنگ. انتشارات آموزگار.
۳۳. رحیمی، غلامرضا. (۱۳۸۳). «تأثیر جریان‌های سیاسی و اجتماعی بر شعر دوره مشروطه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: دکتر ظفری. دانشگاه چمران اهواز.
۳۴. رحمدل، غلامرضا. (۱۳۸۴). «تصویر آب در غزل انقلاب». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۳۵. رضایی کوپایی، مریم. (۱۳۸۸). «تحلیل شخصیت‌های مذهبی در شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محسن محمدی فشارکی.
۳۶. زارعی، احمد. (۱۳۸۲). «شعر انقلاب از منظر محتوی». شعر. ش ۳۴.
۳۷. زواریان، زهرا. (۱۳۷۰). «تصویر زن در ده سال داستان‌نویسی انقلاب اسلامی». خلاصه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
۳۸. سعیدی، مهدی؛ رضایی، نرگس و قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۷). «سیر تحول درونمایه‌های ادبیات داستانی جنگ». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۳۹. سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی. (۱۳۷۰). مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها. انتشارات سمت.

۴۰. شریفیان، مهدی؛ نظری، نجمه و جعفری‌نیا، صغری. (۱۳۹۰). «تجلی حماسه و عرفان عاشورایی در ادبیات انقلاب اسلامی ایران». ادبیات پایداری. س ۳. ش ۵.
۴۱. شریفی ولدانی، غلامحسین و شمعی، میلاد. (۱۳۸۹ و ۱۳۹۰). «تحلیل صورت‌های خیالی در شعر پایداری بر اساس نقد ادبی جدید (روش ژیلبر دوران)». ادبیات پایداری. ش ۳ و ۴.
۴۲. شکارسری، حمیدرضا. (۱۳۸۷). «ملاحظاتی در مورد نقد شعر دفاع مقدس». کتاب دوازدهم: مجموعه مقالات دوازدهمین جشنواره کتاب سال دفاع مقدس. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس.
۴۳. شوهانی، علیرضا. (۱۳۸۵). «تحلیل محتوایی شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی - ارشد. دانشگاه شهید بهشتی.
۴۴. شیرشاهی، افسانه. (۱۳۹۰). شعر مقاومت و دفاع مقدس. مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۴۵. صادقی‌اصل، سمیرا. (۱۳۸۸). «اسطوره در شعر جنگ با تأکید بر آثار ده شاعر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: حسینعلی قبادی. دانشگاه تربیت مدرس.
۴۶. صالح، منصور. (۱۳۸۲). «چیستی شعر جنگ در ایران». مجموعه مقالات ادبیات جنگ و موج نو. فرهنگسرای پایداری.
۴۷. صنیعی‌آباده، محمد؛ محمودی، سینا و طاهرپرور، محدثه. (۱۳۹۱). داده‌کاوی کاربردی. نیاز دانش.
۴۸. عزیزی، محمد. (۱۳۷۳). «جنگ در داستان‌های کوتاه». مجموعه مقالات سمینار بررسی رمان جنگ در ایران و جهان. بنیاد جانبازان انقلاب اسلامی ایران.
۴۹. عظیم‌زاده، امیر علی. (۱۳۸۶). «نگاهی به تاریخچه شعر مقاومت و بررسی آن در دوره دفاع مقدس». میان‌رشته‌ای مصباح. ش ۷۲.
۵۰. فراست، قاسمعلی. (۱۳۸۴). کتابشناسی داستان‌های انقلاب. عروج.
۵۱. فروغی مقدم، بهجت. (۱۳۸۷). «سیمای امام‌علی در شعر انقلاب اسلامی». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.

۵۲. فضیلت، محمود. (۱۳۸۴). «جامعه‌شناسی ادبیات پایداری». نامه پایداری. بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۵۳. فولادوند، مرجان. (۱۳۷۳). «درآمدی بر سبک‌شناسی دوره‌ای شعر جنگ». نشریه شعر. ش ۱۷.
۵۴. کاکایی، عبدالجبار. (۱۳۷۷). «حضور زن در شعر انقلاب». شعر. ش ۲۳.
۵۵. کافی، غلامرضا. (۱۳۸۹). «ویژگی‌های مشترک شعر مقاومت در ایران و جهان». مقوله‌ها و مقاله‌ها. نشر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۵۶. کمالی، کبری. (۱۳۹۰). «بررسی مضمون و محتوای جنگ در شعر کودک و نوجوان ۱۳۶۰-۱۳۸۰». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی.
۵۷. گودینی، محمد علی. (۱۳۸۷). «آسیب‌شناسی ادبیات انقلاب». کتاب ماه ادبیات. ش ۱۳۶.
۵۸. لک، منوچهر. (۱۳۸۴). «درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت-بخش آن در شعر جنگ». مطالعات ملی. ش ۲۳.
۵۹. _____ (۱۳۸۴). «هویت ملی در شعر دفاع مقدس». مجله مطالعات ملی. س ۶. ش ۲.
۶۰. محمودی، صبورا. (۱۳۸۹). «نقد زیباشناختی شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی-ارشد. استاد راهنما: نسرین فقیه ملک‌مرزبان. دانشگاه الزهرا.
۶۱. مقداری، صدیقه‌سادات. (۱۳۸۹). «بررسی زبانشناختی ادبیات جنگ برای کودکان در ایران از دیدگاه گفتمان‌شناسی انتقادی». رساله دکتری تخصصی. فردوسی مشهد.
۶۲. موحدی، نرگس. (۱۳۸۷). «مضامین عرفانی در شعر دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی-ارشد. استاد راهنما: عنایت‌الله شریف‌پور. دانشگاه باهنر کرمان.

